

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ЯРУНІВ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

УДК 340.12

**АКСІОЛОГІЧНО-НОРМАТИВНА ПАРАДИГМА
СВОБОДИ ВОЛІ ЛЮДИНИ**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор філософських наук, професор
Бліхар В'ячеслав Степанович,
Львівський державний університет
внутрішніх справ,
завідувач кафедри філософії та політології

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Омельчук Олег Миколайович,
Хмельницький університет управління та права,
ректор

кандидат юридичних наук, доцент
Копельців-Левицька Єлизавета Деонізіївна,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри правознавства, соціології та політології

Захист відбудеться «20» вересня 2018 р. о 13.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розіслано «17» серпня 2018 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої. Цей вислів має надзвичайно глибокий зміст. Із огляду на тему нашого дослідження, вважаємо, що держава повинна бути гарантом підтримання правил, які забезпечували б свободу кожного члена суспільства. Тобто правила, підтримувані владою, полягають у захисті одного громадянина від свободи іншого. Що стосується вирішення конфліктів між свободами різних суб'єктів, то ситуація не завжди проста й однозначна, як це може здаватися. Більшість ситуацій і справді є складними, наприклад, право на життя та здоров'я і свободу одного індивіда ніколи не можуть порушуватися свободою іншого, який бажає розваг. Інакше кажучи, один не може розважатися так, щоб завдавати шкоди здоров'ю чи призвести до смерті іншого. У цьому разі право на здоров'я та життя має вищий пріоритет, ніж право на розваги.

У рамках онтологічної ретроспекції поняття «свобода» набуває історичного змісту в іншому понятті – «свобода волі». Саме онтологічний вимір свободи волі людини дасть змогу простежити суперечності, характерні для цієї філософсько-правової категорії.

Нинішня концептуалізація дослідження свободи волі людини формувалася винятково під впливом детермінізму. Загалом свобода волі є складовою особистості, її творчої та діяльнісної активності. Це не так здатність ухвалювати конкретні рішення, як уміння її реалізовувати. Безумовно, ця здатність до реалізації залежить, окрім впливу з боку соціального середовища, від рівня інтелектуальної й правової культури. Своєю чергою, реалізація відбувається тільки у разі збігу передбачуваних цілей із основними суспільно значущими тенденціями розвитку держави соціально-демократичної орієнтації. Це відбувається тому, що воля людини не лише піддається зовнішнім впливам, нерідко таким, що суперечать загальноприйнятим у суспільстві нормам і традиціям, а й ще тому, що свобода вибору (в контексті свободи волі) безпосередньо пов'язана із постійним підвищенням рівня духовно-моральної культури людини, поведінкової структури, аксіологічної складової діяльності тощо.

Зважаючи на суспільно-політичну, морально-правову ситуацію в Україні та й, зрештою, у світі, актуалізується потреба у новому науковому філософсько-правовому дискурсі та пошуку нових методологічних підходів до обґрунтування цікавих проблем філософії права як науки, зокрема питань аксіологічно-нормативної парадигми свободи волі людини. Тут постає потреба в дослідженні саме іманентної суспільно значущої системи раціонально-ірраціональної складової розвитку, що відображає свободу волі людини як творця коеволюції людини, суспільства, держави та природно вмотивованої сили навколишнього середовища.

Вирішення науково-прикладної проблеми, задекларованої у темі дослідження, відображено у трактатах, ученнях, наукових розвідках, працях таких філософів, мислителів, учених та дослідників, як: Платон, А. Августин, Т. Аквінський, Арістотель, А. Бергсон, М. Бердяєв, Ж.-Л. Бержель, В. Віндельбанд, Е. Гартман, А. Гільдебранд, Г. Гегель, Т. Гоббс, П. Гольбах, Р. Декарт, І. Кант, С. К'єркегор,

А. Кентерберійський, А. Клервоський, А. Ленгле, Б. Леоні, М. Лоський, О. Мень, Є. Муньє, Ф. Ніцше, В. Нерсесянц, Дж. Ролз, В. Соловійов, В. Франкл, Е. Фром, С. Шевелєва, А. Шопенгауер, Л. Штраус, П. Юркевич та ін. Серед українських науковців варто виокремити В. Бліхара, М. Боднарчука, В. Вовк, Т. Гарасиміва, В. Грищука, О. Грищук, О. Данильяна, В. Дудченко, В. Зубрицького, В. Канціра, А. Карася, М. Кельмана, А. Козловського, М. Костицького, С. Максимова, В. Мельника, О. Омельчука, В. Ортинського, Н. Ортинську, П. Рабіновича, С. Рабіновича, А. Романову, Л. Ситниченка, С. Сливку, А. Токарську, М. Требіна, М. Цимбалюка, Б. Шандри, М. Штангрета, І. Шутака та ін.

Актуальність проблематики, задекларованої у темі дослідження, підтверджує і необхідність діяльнісного методу в наукових дослідженнях, спрямованих на простеження закономірностей оптимізації цілісного становлення людини до себе, суспільства та держави.

Окрім того, одним із вирішальних чинників вибору теми дисертації є усвідомлення взаємозв'язку між кризами суспільно-політичною, релігійно-моральною і кризою волі людини (глобальне поширення свавілля), що характерно для українського суспільства і виявляється у страху перед особистісною відповідальністю, формуванні відчуження людини від своєї діяльності й від дотримання правової культури.

Генеza поняття права здебільшого пов'язана з розумінням свободи волі. У межах німецької філософської парадигми початком права вважалася воля, яка є свobodною, оскільки саме свобода є її субстанцією і визначенням, а система права є основою реалізації свободи. Зрештою, філософські й юридичні дослідження вказують на те, що воля становить і трансформацію суб'єктивності в об'єктивність, і єдність теоретичної свідомості з практичною діяльністю й активністю, дієвість предметної свідомості, і цілеспрямованість регулювання діяльності, поведінки щодо стосовно дійсності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених Національною академією правових наук України 3 березня 2016 р. № 14-10, відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, яка затверджена Указом Президента України 25 серпня 2015 р. № 501/2015, а також у контексті наукових досліджень кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ: «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (Державний реєстраційний номер 0116U004758).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертації полягає у філософсько-правовій концептуалізації аксіологічно-нормативної парадигми свободи волі людини.

Для досягнення поставленої мети окреслено такі *задачі*:

- проаналізувати історіографію проблеми аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі людини;
- обґрунтувати філософсько-правову методологію вивчення поняття «свобода волі людини»;

- визначити фундаментальні принципи аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі людини;
- узагальнити основні етапи формування ідеї свободи волі людини у філософсько-правовому дискурсі;
- дослідити експлікацію пізнавальної природи аксіологічно-нормативної парадигми свободи волі людини;
- висвітлити гносеологічні засади свободи волі людини у філософії права;
- окреслити пізнавальну кореляцію свободи волі людини і права;
- аксіологічно й нормативно обґрунтувати свободу волі людини як основну складову реалізації права;
- довести раціонально-практичну доцільність аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі людини;
- визначити філософсько-правові концепти впливу свободи волі людини на нормотворчі та правотворчі процеси в Україні;
- інтегрувати свободу волі людини як матеріалізацію ідеалу права у формування держави соціально-демократичної орієнтації.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини як контекст аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі людини.

Предмет дослідження – аксіологічно-нормативна парадигма свободи волі людини.

Методи дослідження. У дослідженні за основу взято сукупність сучасних методів наукового пізнання, зокрема методи *аналізу* та *синтезу*, *порівняння*, *абстрагування*, *аналогії* (підрозділи 1.1, 1.2), що дали змогу генезувати концептуальні напрями філософсько-правового дискурсу розуміння свободи волі людини та визначити методологічні засади дисертації; принципи вивчення предмета дослідження, зокрема *плюралізму* (підрозділ 2.1), котрий дав змогу визначити основні феноменологічні складові аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі людини; *всєбічності* та *системності* (підрозділи 2.1, 2.3), що сприяли ґрунтовному дослідженню ідеї свободи волі людини у філософії і праві.

Таку методологічну різноманітність застосовано для комплексного вивчення наукової проблеми шляхом поєднання методів, похідних від індуктивної та дедуктивної логіки. *Синергетично-герменевтичний метод* дав змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки для окреслення розвитку ідеї свободи волі людини у системі державних, релігійних, етичних, філософських і правових відносин (підрозділи 2.5, 3.2, 3.3). Дослідження структури аксіологічно-нормативної парадигми супроводжує процес інтерпретації її впливу на визначення свободи волі людини у філософії права (підрозділи 2.4, 3.1).

Структура дисертації загалом відповідає принципам індуктивного способу мислення: у першому розділі розглянуто теоретико-методологічні засади аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі людини; у другому здійснено філософське осмислення свободи волі людини; у третьому розділі детально проаналізовано аксіологічно-нормативну парадигму свободи волі людини з погляду праксеології.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці проведено комплексне дослідження аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі із інтенціональних позицій онтології, гносеології, гуманістично-правової антропології й ідеальної системи правових цінностей у межах філософсько-правового дискурсу.

У результаті дослідження:

вперше:

– обґрунтовано, що саме свобода волі в правовій реальності здатна повною мірою реалізувати свою ефективність й стати для цивілізованої людини новим, більш ефективним інструментом досягнення правової свободи в громадянському суспільстві;

– запропоновано трактувати свободу волі людини як її здатність усвідомлювати та нести відповідальність за вибір своїх учинків, що можуть виражатися як випадкові форми поведінки, спричинені послідовною й обґрунтованою системою якісно об'єктивних закономірностей. Сьогодні аксіологічно-нормативне обґрунтування свободи волі людини пов'язують із декількома чинниками, з-поміж яких слід виокремити такі: усвідомлення можливості власного вибору за допомогою природної волі та прагнення до змін; намагання виокремити своє «Я»; розуміння цінності особистої природної свободи волі; значна роль держави в накладенні нею нормативно-правових обмежень дій людини, що вплинуло на усвідомлення відповідальності за свої вчинки; цінність свободи волі людини, закладена в її природному началі як людської особистості;

– доведено, що для людини її свобода волі імплементується через власний внутрішній імператив, що спонукає бути вільною від зовнішнього впливу в процесі суспільного формування особистості й її правової соціалізації. Безпосереднє обмеження свободи волі людини неодмінно завдасть значної шкоди свідомості та правосвідомості, адже негативно впливає, викривлюючи правову поведінку в бік свідомого оминання правового поля, чим зводить сутність людини до «інструменту» маніпуляцій у державотворчих і правотворчих процесах;

– з'ясовано, що саме свобода волі здатна гармонізувати життя людини через виключно природне право, з яким людина безпосередньо пов'язує своє суспільно-правове буття. Адже людина володіє правом свободи для того, щоб почуватися вільною у своїх діях, усвідомлюючи чіткі межі між уседозволеністю і відповідальністю, аналізом і справедливістю, узгодженістю своїх учинків із вимогами верховенства права. Саме тому людина, в якій розвинена свобода волі, володіючи високим рівнем свідомості та правосвідомості, спроможна створити гідні умови формування громадянського суспільства та соціальної держави проєвропейської орієнтації;

удосконалено:

– категорійний апарат дослідження свободи волі людини, що дало змогу в межах філософсько-правового аналізу трактувати це поняття як складний і багатовимірний феномен не лише для теоретичного вивчення, але й задля його практичної імплементації в правові норми, процедури, форми, міжособистісні та

суспільні відносини, правовідносини тощо. Тому потрібно розмежовувати поняття «юридична свобода волі» від поняття «фактична свобода волі», враховуючи досліджений умовний її поділ на «внутрішню» і «зовнішню», зосередившись на двох її рівнях – «свобода від» (негативна) і «свобода для» (позитивна);

– аргументацію походження свободи волі як невід’ємної цінності людини, даної їй як благо. Проте людина не завжди усвідомлює аксіологічну перспективу свободи, що призводить до свідомого її обмеження або й втрати. Промовистим прикладом обмеження свободи волі людини можуть слугувати місця позбавлення волі (в’язниці, пенітенціарні служби тощо). В таких місцях людина переосмислює своє життя, а відтак починає в абсолютно новому амплуа цінувати свободу незалежно від того, чи це свобода волі, моралі, соціальна, правова чи будь-який інший її вимір;

– теоретизацію поняття свободи волі людини, відповідно до якої вольовий характер людини відображає міру свободи людської особистості, характеризує її як здатну до мислення особу, як таку, що вміє бути відповідальною за свої дії та вчинки, зважаючи на здатність свободи волі керувати діяльністю і перетворювати людину на господаря своєї поведінки;

дістали подальший розвиток:

– дослідження окремих рівнів свободи волі людини, що дало змогу вивчити та дослідити здатність цього філософсько-правового феномену мати і позитивні, і негативні наслідки для людини (до позитивного результату свободи волі слід віднести можливість вибору, натомість, негативним результатом пропонується вважати порушення прав та свобод людини, втрату моральних орієнтирів і цінностей як вияву відсутності зовнішніх обмежень);

– інтерпретації підходів до визначення свободи волі людини як морально-етичної норми, основою якої є свідомий вибір, що ґрунтується на емпіричних засадах, не суперечить загальноправовій і соціальній поведінці в суспільстві. З огляду на це, слід розглядати саме «вільну волю», обґрунтовуючи цю доцільність тезою про те, що моральні цінності за природною сутністю співвідносяться зі свободою волі людини;

– засади філософсько-правового дискурсу в частині суспільного буття, значущим елементом якого, без сумніву, є людина, яка бере на себе відповідальність за свої дії, вчинки та їхні наслідки, виявляючи осмислення, усвідомлення, розуміння особистої свободи, не перетинаючи межі морально-етичних норм, що на ментальному рівні взаємопов’язані зі свободою волі;

– філософське осмислення терміна «свобода волі», що простежує спрямування волі «на пошуки себе в поведінці», на те, щоб учинки були корисними в суспільно-правовому просторі. В такому контексті воля скеровується у бік виконання людиною саме тієї ролі, яка є необхідною для гармонізації життя.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що обґрунтовані в дисертаційній роботі наукові висновки стосовно аксіологічно-нормативної парадигми свободи волі людини спрямовані на їх імплементацію у правозастовну та правотворчу діяльність.

Окремі положення дисертації можуть бути використані також:

– в освітньому процесі під час підготовки і викладання навчальних дисциплін «Філософія», «Філософія права», «Соціологія права», «Професійна етика юриста», «Теорія держави і права» тощо, а також для написання підручників, навчальних посібників із філософії, філософії права, правознавства та ін;

– у науково-дослідній сфері для усунення прогалин і суперечностей стосовно вивчення аксіологічно-нормативної парадигми свободи волі людини у межах філософсько-правового дискурсу.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, викладені у дисертації, оприлюднено на науково-практичних заходах, зокрема: IV Міжнародній науково-теоретичній конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (м. Житомир, 1–2 жовтня 2015 р.); круглому столі «Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір» (м. Одеса, 19 листопада 2015 р.); звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 25 березня 2016 р.); науково-практичному семінарі «Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики (до 20-ї річниці Конституції України)» (м. Львів, 24 червня 2016 р.); Міжнародному форумі «Релігія у глобальному світі» (м. Житомир, 29–30 вересня 2016 р.); XVIII Всеукраїнській науковій конференції викладачів, молодих науковців і студентів «Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього» (м. Харків, 29 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Глобалізований світ: випробування людського буття» (м. Житомир, 06 жовтня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 13 публікаціях, із них чотири наукові статті – у фахових виданнях України з юридичних наук, одна – у науковому періодичному виданні іноземної держави (Республіка Молдова) та вісім – тези доповідей на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із анотацій, вступу, трьох розділів, що охоплюють 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації становить 191 сторінку, з яких основного тексту – 161 сторінка, список використаних джерел – 14 сторінок (194 найменування), додаток розміщено на 2 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, відображено її зв'язок із науковими програмами, планами й темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну одержаних результатів і практичне значення, наведено інформацію про апробацію й публікації результатів дослідження, структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі людини» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Генеza концептуальних напрямів розуміння свободи волі людини у філософському та правовому дискурсах»* розкрито основні теоретичні підходи до філософсько-правового аналізу свободи волі людини як багатовимірного феномена не лише для теоретичного вивчення, але й з метою його практичної імплементації в правові норми, процедури, форми, міжособистісні та суспільні відносини, правовідносини. Аргументовано, що свобода волі людини є однією зі засад її життя в суспільстві, оскільки саме вона відображає ставлення людини до суспільства, держави, своїх дій і вчинків та дає змогу усвідомити й оцінити можливі наслідки.

У підрозділі 1.2 *«Методологічні засади дослідження аксіологічно-нормативного концепту свободи волі людини»* охарактеризовано сукупність методологічних підходів, методів і принципів, що дозволило всебічно дослідити поняття «свобода волі людини», вивчити суспільні відносини як аксіологічно-нормативний контекст існування свободи волі, з'ясувати її філософські та правові засади, тобто досягнути поставленої мети. Запропоновано вивчати феномен свободи волі людини у двох вимірах – діахронному та синхронному.

Розділ 2 «Філософське осмислення свободи волі людини» містить п'ять підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Інтенціональні концепти аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі людини»* зазначається, що формальна свобода виражається в автономності волі від будь-якого примусу «чуттєвого», тоді як людина – високодуховна, моральна істота, котра володіє свободою волі, – повністю вільна. З цього можна зробити висновок, що воля в об'єктивному світі втілюється через чуттєвий характер, а свобода волі є частиною об'єктивного світу людини, що міститься в розумі. Воля характеризується мотиваційною формою активної діяльності людини, за допомогою чого людини здатна досягати поставлених цілей. Саме вольові дії дають змогу людині відчути всю повноту свободи, що є зовнішнім проявом волі.

У підрозділі 2.2 *«Свобода волі людини у філософії»* акцентовано, що питання свободи волі вперше порушено в догматичних суперечках християнських отців-богословів і перейшло у філософію Нового часу, в якій набуло доволі неоднозначної інтерпретації. Насамперед визначалось, що єдиним цілим у людині як розумній істоті є розум, що не може реалізуватися в часі чи просторі; свобода волі істотно обмежується метафізичними законами, що впливають на діяльність людини як суб'єкта об'єктивної дійсності. Такі положення підтверджують, що детермінізм набував релігійної природи, спостерігається механістична каузація явищ, що в майбутньому спричинило наявність різноманітних підходів до тлумачення поняття «свобода волі». Новий час увібрав багатоманітність ідей стосовно подальшого розвитку інституту держави, побудови громадянського суспільства, закріпив право першості

стосовно узаконення природних прав людини в єдиний кодифікований акт (конституцію) тощо.

У підрозділі 2.3 «Свобода волі людини у праві» констатовано, що з метою осмислення проблематики свободи волі людини та її відповідальності перед суспільством потрібно звернутись до правового конструктивізму для визначення правової оцінки індивіда в суспільстві та державі. Вплив свободи волі на самооцінку можливостей людини, формування свідомої оцінки міри відповідальності за свої дії відіграє важливу роль у суспільно-правовому житті. Активність чи пасивність людини здебільшого залежить від того, чи усвідомлює вона себе творцем свого життя, чи, навпаки, покладається на долю. Досліджуючи питання свободи волі, стає зрозуміло, що вона інтерпретується не тільки як філософська категорія, але й як природне право індивіда, як вільний, ніким не нав'язаний вибір його уявлень про навколишній світ і способу життя.

У підрозділі 2.4 «Філософсько-правовий аналіз свободи волі людини» зазначено, що для людини поняття «свобода волі» – це більше її внутрішній імператив, котрий спонукає бути вільною від зовнішніх чинників впливу, що сформувалися в процесі історичного становлення та соціальної адаптації людини як соціальної особи, яка нерозривно пов'язана із суспільством. Пряме обмеження свободи волі завдає людині непоправної шкоди та впливає на її поведінку в майбутньому, чим зводить сутність людини до «інструменту» в соціальних процесах і негативно впливає на суспільство. Отже, через свободу людини суспільство отримує можливість створити належні умови в соціальному, моральному, духовному співвідношенні для гармонії зі своїми цілями та напруженнями.

Підрозділ 2.5 «Свобода волі» як прояв екзистенції людини в правовій реальності» присвячено визначенню свободи волі як екзистенції людини в правовій реальності. З'ясовано, що сучасна людина, будуючи громадянське суспільство та закладаючи морально-етичні цінності в основу роботи державних інституцій, має усвідомлювати всю міру відповідальності за свої дії та застосовувати правові методи і механізми для досягнення поставлених цілей, що встановлюють чіткі межі, за які зовнішня свобода не повинна поширюватися. Жодна людина, не усвідомлюючи меж своєї свободи, не може мати чіткої ідеї про свободу інших. Тому свобода волі уможливорює досягнення власної автономії, самопізнання неповторної індивідуальності, тоді як основні інстинкти та бажання, позбавлені від надмірності за допомогою розуму, стають щастям. Основною особливістю правової свободи волі є свобода вибору, де людина з власної волі бере всю відповідальність за свої дії перед суспільством і самим собою. Що більший вибір, то більше людина має свободи. Однак такий підхід не може бути зведений лише до вибору, оскільки право передбачає розуміння усвідомленості людиною своєї свободи. Нерозуміння її меж може призвести до хаосу, руйнування, несправедливості й анархії.

Розділ 3 «Філософсько-правова праксеологія аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Феноменологічна доцільність аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі» доведено, що осмислення свободи волі у філософсько-правовому значенні актуалізує раціонально-практичний розгляд цього поняття на праксеологічному й аксіологічно-нормативному рівнях. Як засвідчую досвід недавніх століть, в усіх сферах життєдіяльності людини (від фізико-психологічних її особливостей до релігії, права, філософії) свобода волі стала орієнтиром на шляху розвитку цивілізації. Вона є джерелом розвитку суспільної та державної діяльності. Аналіз взаємозв'язку свободи волі із раціональністю в її праксеологічному розумінні доводить, що будь-яка людська діяльність із погляду її ефективності залежатиме від вільних вольових актів у поведінці людини в суспільстві.

Підрозділ 3.2 «Філософсько-правова зумовленість впливу свободи волі людини на правотворчі процеси в Україні» присвячено дослідженню феномену свободи волі в українських суспільно-правових реаліях. Зазначено, що свободу волі в рамках націотворення можна визначити як можливість ухвалювати свідомі, обдумані рішення, опираючись водночас на моральну, правову, суспільну, релігійну складову. Тобто свобода волі не повинна посягати на свободу іншої людини, оскільки у разі її порушення настає відповідальність, що визначається в межах суспільно-правових відносин. Нині свобода для українського народу відіграє важливу роль, оскільки є невід'ємною складовою людських прав та обов'язків, мірилом своєї неповторності, незалежності. Свобода людини є початком життєвого шляху, формування свідомого вибору, розвитку творчого, інтелектуального потенціалу людини.

У підрозділі 3.3 «Свобода волі людини як імплементація ідеалу права у державу соціально-демократичної орієнтації та громадянське суспільство» встановлено, що аксіологічна складова свободи волі як основа дотримання суспільно-правового порядку правослухняної поведінки є фундаментом демократичної держави й формування громадянського суспільства в Україні. Актуалізація дослідження свободи волі акумулює глибинний зміст філософських, правових, соціальних, релігійних та інших підходів до розкриття сутності таких термінів, як: «державна соціально-демократичної орієнтації», «громадянське суспільство», «правослухняний громадянин» тощо. У рамках філософсько-правового дискурсу свобода волі людини виявляється в її вольовому характері, акцентує на вільному, свідомому виборі людини. Більше того, вона втілюється, імплементуючи аксіологічні орієнтири людини у державотворчі та суспільно-правові процеси.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі одержаних науково-прикладних результатів подано аксіологічно-нормативну парадигму свободи волі людини. Вирішенню задекларованої у дисертації проблеми сприяло застосування сучасних методів наукового пізнання, зокрема й методи аналізу та синтезу,

порівняння, абстрагування, аналогії, принципи плюралізму, всебічності й комплексності вивчення предмета дослідження, за допомогою яких виявлені причинно-наслідкові зв'язки для окреслення розвитку ідеї свободи волі людини у системі державних, релігійних, етичних, філософських і правових відносин.

Найважливіші науково-прикладні результати цієї розвідки такі:

1. Дослідження історіографії проблеми аксіологічно-нормативного виміру свободи волі людини засвідчує, що в межах філософсько-правового дискурсу порушена наукова проблема є важливою й досі дискусійною. В умовах сьогодення, глобалізаційного розвитку суспільства та держави тематика свободи волі у філософсько-правовій площині актуалізується у безпосередньому зв'язку з антропологічними засадами правотворчих і державотворчих процесів загалом. У такому контексті свобода волі характеризується як випадковість, що є непізнаною необхідністю. Відтак свободу потрібно імплементувати через такі філософсько-правові концепти, як свобода волі, відповідальність, справедливість, здатність людини бути вільною в усвідомленні свободи як сили, спроможної регулювати і видозмінювати суспільні та правові відносини.

2. Застосування філософсько-правової методології вивчення поняття «свобода волі людини» дало змогу з'ясувати, що важливе місце у філософсько-правовому дискурсі посідає розкриття діалектики взаємозв'язку об'єктивного та суб'єктивного в суспільно-правовому бутті людини, що виражає вимір залежності чи незалежності особистості від свободи, характер і засади вільної життєдіяльності, наявність сил і чинників, що детермінують розвиток людини в конкретних просторі та часі. Проте, для того, щоб людина в межах правової соціалізації відчувала себе вільною й імплементувала у відносини свою свободу, необхідною є безумовна гармонія суспільства, держави та людини, що й проявляється в об'єктивній обумовленості людського буття. Тобто для людини її свобода волі імплементується через внутрішній імператив, що спонукає бути вільною від зовнішніх чинників впливу, сформованих у процесі суспільного формування особистості та її правової соціалізації.

3. Фундаментальні принципи аксіологічно-нормативного виміру свободи волі людини дали змогу підсумувати, що воля є вищим благом людини, завдяки якому вона спроможна підпорядковувати свої бажання, пориви, діяльність, вчинки та насамперед ухвалювати свідомі та цілеспрямовані рішення стосовно правового/неправового статусу своєї поведінки у суспільстві та державі. Отже, воля – основа людського ества, яка водночас є божественним даром людині, отриманим з народження. Характерною особливістю волі є її універсальність, адже вона дає право людині бути особистістю. Поєднуючи ресурси розуму та волі, людина має можливість вибору мети своєї дії, а також способу її досягнення. А оскільки розум – знання, воля – свобода, то вони стають основними рушіями ухвалення конкретного рішення. Відтак людина володіє правом свободи для того, щоб почуватися вільною у своїх діях, усвідомлюючи чіткі межі уседозволеності й відповідальності, аналізом і справедливості, узгоджуючи свої вчинки з вимогами верховенства права.

4. Узагальнюючи основні етапи формування ідеї свободи волі людини у філософсько-правовому дискурсі, ми пропонуємо трактувати це поняття з огляду не лише на теорію права, а й на його імплементацію в правові норми, процедури, форми, міжособистісні та суспільні відносини, правовідносини тощо. Тому слід розмежовувати поняття «юридична свобода волі» та поняття «фактична свобода волі», враховуючи досліджений умовний її поділ на «внутрішню» і «зовнішню», зосередившись на двох її рівнях – «свобода від» (негативна) і «свобода для» (позитивна). У такому контексті запропоновано:

– юридичною свободою волі вважати реалізацію конкретних дій, незважаючи на те, чи відповідає це реальній можливості. Тому юридичне розуміння за своєю сутністю має радше формальний характер, абстрагуючись від реальних умов дії;

– фактичною свободою волі розуміти особистісне задоволення персональних потреб, зважаючи на засоби, здійснення волі, зокрема свободу користування власними тілом чи майном. Зрештою, що більший вибір надається людині, то більше у неї свободи волі.

5. На основі експлікації пізнавальної природи аксіологічно-нормативної парадигми свободи волі людини запропоновано трактувати свободу волі людини як її здатність усвідомлювати свої вчинки, що можуть виражатися як випадкові форми поведінки, спричинені послідовною й обґрунтованою системою якісно об'єктивних закономірностей та нести відповідальність за вибір. Зважаючи на те, що право завжди є основою регуляції й ціннісною складовою суспільних відносин, людину, яка спроможна нести відповідальність за свої дії і вчинки та їхні наслідки, потрібно визнавати частиною суспільно-правових, політичних, релігійних, моральних відносин. Відтак саме свобода волі та відповідальність у процесі культурно-історичного розвитку людини набули статусу складових реалізації права.

6. Філософсько-правове дослідження свободи волі людини на засадах гносеології дає змогу стверджувати, що сучасна людина, безпосередньо впливаючи на формування громадянського суспільства та закладаючи основи морально-етичних цінностей у формування держави соціально-демократичної орієнтації, зобов'язана усвідомлювати всю міру відповідальності за свої дії і вчинки шляхом застосування правових методів і засобів досягнення поставлених цілей, що встановлюють чіткі межі, за які зовнішня свобода не поширюється. Жодна людина, не усвідомлюючи всієї міри власної свободи, не може мати й чіткої ідеї про свободу інших осіб. Тому свобода волі передбачає можливість самопізнання.

7. Окреслюючи пізнавальну кореляцію свободи волі людини та права, ми доведемо, що вивчення феномену свободи людини є актуальним у нинішніх умовах державотворення і правотворення, з огляду на те, що його можна розглядати у багатьох значеннях: свобода-право, свобода-відповідальність, свобода-цінність, свобода волі, свобода вибору, свобода дій тощо. З'ясовано, що свобода волі – це фундаментальна правова цінність, джерелом якої є природа людини як особи, спроможної свідомо здійснювати свій вибір і нести за нього усвідомлену відповідальність.

8. Аксіологічно-нормативне визначення свободи волі людини як основної складової реалізації права слугувало обґрунтуванню тези, згідно з якою, свобода волі людини є частиною об'єктивної дійсності, що відображає загальну особливість людини бути вільною від будь-чого та будь-кого. Зокрема, доведено, що свобода волі у правовій реальності формує певний підвид правового буття людини, зважаючи на зв'язок права та свободи людини, що виражає потребу людини в зовнішньому контролі, адже поза ним свобода волі здатна спричинити свавілля. Свободи волі людини та норми формують логічний мінімум деонтологічної реальності. Взаємозв'язок між ними виражається в такому: якщо людина не вільна (вияв детермінізму), вона не здатна відповідати за свої вчинки, а якщо вона не відповідає за свої дії та вчинки, то не може йтися і про деонтологічні норми. Людина здебільшого підкоряється законам деонтологічного впливу, що охоплюють норми етичного й емпірично-онтологічного, причинного характеру.

9. Раціонально-практична доцільність аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі людини визначає, що будь-який вимір людської діяльності, її ефективність безпосередньо пов'язані з онтологічно обумовленими, свободними та вольовими поведінковими актами людини як частини суспільно-правових відносин. У цьому контексті варто зауважити, що свобода волі є втіленням радше не раціонального, а ідеального, й її сутність простіше розкрити у межах зв'язку раціонального та ірраціонального, що вдало поєднується в діяльності людини.

10. Визначення філософсько-правових засад впливу свободи волі людини на правотворчі процеси в Україні дає право стверджувати, що експлікація свободи волі в історичному бутті української нації відображає прагнення кожного українця бути вільним від іноземного (чужого) поневолення, адже свобода волі кожного громадянина безпосередньо залежить від свободи народу, позаяк існування народу можливе винятково у межах свободи волі як мета необхідності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Ярунів М. І. Філософсько-правовий аналіз свободи волі людини. *Порівняльно-аналітичне право*: Електронне наукове фахове видання. 2015. № 6. С. 376–379.
2. Ярунів М. І. Аксіологічно-нормативне обґрунтування свободи волі людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». Одеса: МГУ, 2015. № 18. С. 14–17.
3. Ярунів М. І. Свобода волі як прояв екзистенції людини в правовій реальності. *Прикарпатський юридичний вісник*. Серія «Право». Івано-Франківськ: НУ «ОЮА», 2016. № 2 (11). С. 12–17.

4. Ярунів М. І. Експлікативна інтерпретація свободи волі в онтологічному змісті українського націоналізму. *Вісник Херсонського державного університету*. Серія «Право». Херсон, 2016. № 6. С. 171–174.

5. Ярунів М. І. Free will as praxeological basis of forming the state of social and democratic orientation. *Legea si viata*. Молдова, 2017. № 5/2. С. 155–158.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Ярунів М. І. Філософська проблематика феномену толерантності в релігійному контексті. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності*: матеріали IV Міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Житомир, 1–2 жовтня 2015 р.). Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2015. С. 65–66.

7. Ярунів М. І. Свобода волі людини в контексті аксіологічно-нормативної парадигми. *Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 19 листопада 2015р). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 189–192.

8. Ярунів М. І. Свобода та відповідальність як основний елемент побудови громадянського суспільства в Україні. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні*: матеріали звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2015. С. 322–325.

9. Ярунів М. І. Свобода людини як запорука демократичного суспільства. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 березня 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 128–129.

10. Ярунів М. І. Загальна характеристика правової реальності в Україні. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики*: тези науково-практичного семінару (до 20-ої річниці Конституції України) (м. Львів, 24 червня 2016 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 354–359.

11. Ярунів М. І. Цінність свободи у становленні української державності. *Релігія у глобальному світі*: матеріали Міжнародного форуму (м. Житомир, 29–30 вересня, 2016 р.). Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2016. С. 74–76.

12. Ярунів М. І. Розвиток правової культури в сучасних українських реаліях. *Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього*: зб. матеріалів XVIII Всеукраїнської наукової конференції викладачів, молодих науковців і студентів (м. Харків, 29 листопада, 2016 р.). Х.: Право, 2016. С. 82–85.

13. Ярунів М. І. Трансформація ціннісних орієнтирів сучасної молоді в Україні. *Глобалізований світ: випробування людського буття*: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Житомир, 6 жовтня, 2017 р.). Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2017. С. 173–176.

АНОТАЦІЯ

Ярунів М. І. Аксіологічно-нормативна парадигма свободи волі людини. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2018.

Роботу присвячено комплексному дослідженню аксіологічно-нормативного обґрунтування свободи волі із інтенціональних позицій онтології, гносеології, гуманістично-правової антропології й ідеальної системи правових цінностей у межах філософсько-правового дискурсу. Обґрунтовано, що саме свобода волі в правовій реальності здатна повною мірою реалізувати свою ефективність і стати для цивілізованої людини новим, більш ефективним, інструментом для досягнення правової свободи в громадянському суспільстві.

Запропоновано трактувати свободу волі людини як її здатність усвідомлювати та нести відповідальність за вибір своїх учинків, що можуть виражатися як випадкові форми поведінки, спричинені послідовною й обґрунтованою системою якісно об'єктивних закономірностей. Нині аксіологічно-нормативне обґрунтування свободи волі людини пов'язують із декількома чинниками, з-поміж яких слід виокремити такі: усвідомлення можливості власного вибору за допомогою природної волі та бажання до змін; намагання виокремити власне «Я»; розуміння цінності особистої природної свободи волі; важлива роль держави в накладенні нею нормативно-правових обмежень дій людини, що вплинуло на усвідомлення відповідальності за свої вчинки; цінність свободи волі людини, закладена в її природному началі як особистості.

Доведено, що для людини її свобода волі імплементується через внутрішній імператив, що спонукає бути вільною від зовнішнього впливу в процесі суспільного формування особистості та її правової соціалізації. Безпосереднє обмеження свободи волі людини неодмінно завдасть значної шкоди свідомості й правосвідомості, адже негативно впливає, викривлюючи правову поведінку в бік свідомого оминання правового поля, чим зводить сутність людини до «інструменту» маніпуляцій у державотворчих і правотворчих процесах.

Ключові слова: свобода волі, аксіологія, цінності, норма, право, громадянське суспільство, демократична держава, філософія права.

АННОТАЦИЯ

Ярунив М. И. Аксиологически-нормативная парадигма свободы воли человека. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2018.

Работа посвящена комплексному исследованию аксиологически-нормативного обоснования свободы воли с интенциональных позиций онтологии, гносеологии, гуманистически-правовой антропологии и идеальной системы правовых ценностей в пределах философско-правового дискурса. Поэтому обоснованно, что именно свобода воли в правовой реальности способна в полной мере реализовать свою эффективность и стать для цивилизованного человека новым, более эффективным инструментом достижения правовой свободы в гражданском обществе.

Исследование основывается на доказательстве того, что в пределах нынешних условиях общественно-политической, морально-правовой ситуации в Украине и, в конце концов, в мире актуализируется потребность в новом научном философско-правовом дискурсе и поиск новых методологических подходов к обоснованию интересных проблем философии права как науки, в частности вопросов аксиологически-нормативной парадигмы свободы воли человека. Здесь возникает необходимость в исследовании именно имманентной общественно значимой системы рационально-иррациональной составляющей развития, что отражает свободу воли человека как творца коэволюции человека, общества, государства и естественно мотивированной силы окружающей среды.

Ключевые слова: свобода воли, аксиология, ценности, норма, право, гражданское общество, демократическое государство, философия права.

ANNOTATION

Yaruniv M. I. Axiological and normative paradigm of the freedom of the man will. – Manuscript rights reserved.

The thesis for a scientific degree of candidate of Legal Sciences in speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs of the MIA of Ukraine, Lviv, 2018.

The research is devoted to the comprehensive study of the axiological and normative grounding of the freedom of will from the intentional positions of ontology, epistemology, humanistic and legal anthropology and the ideal system of legal values within the philosophical and legal discourse. It is therefore substantiated that in the legal reality the freedom of will is able to fully realize its effectiveness and for a civilized man it can become a new, more effective instrument for the achievement of legal freedom in civil society.

The research is based on the proof that in the current conditions of the socio-political, moral and legal situation in Ukraine and in the world, the need for a new scientific philosophical and legal discourse and the search for new methodological approaches to the grounding of interesting problems of the philosophy of law as a science, in particular the issues of the axiological and normative paradigm of the freedom of a man will is updated. There is a need to study the immanent socially significant system of rational and irrational component of development which reflects

the freedom of a man will as the creator of the co-evolution of a man, society, state and naturally motivated force of the environment.

It is suggested to treat freedom of a man will as his ability to realize and take responsibility for the choice of his actions, which can be expressed as accidental forms of behavior, caused by a consistent and substantiated system of qualitatively objective regularities. Today, the axiological and normative grounding of freedom of a man will is associated with several factors, among which the following should be distinguished: the awareness of the possibility of their own choice through natural will and desire for change; the desire to isolate their own «I»; understanding of the value of personal natural freedom of will; a significant role of the state in imposing its normative and legal limitations on human actions, which influenced the awareness of responsibility for their actions; the value of freedom of a man will, laid in its natural beginning as a human person.

It is proved that for a person his freedom of will is implemented through his own internal imperative, which induces to be free from external influence in the process of social formation of the individual and his legal socialization. A direct restriction of freedom of a man will necessarily causes significant damage to consciousness and legal consciousness, since it negatively influences and distorts legal behavior towards the already deliberate omission of the legal field, that reduces the essence of a man to the «tool» of manipulations in state-building and law-making processes.

It is found out that the freedom of will is capable of harmonizing human life through the exclusively natural right with which a person directly associates his social and legal being. After all, a person has the right to freedom in order to feel free in his actions, being aware of the clear boundaries between the permissiveness and responsibility, analysis and justice, the coherence of their actions with the requirements of the rule of law. That is why a person with developed freedom of will, having a high level of consciousness and legal awareness, is capable of creating decent conditions for the formation of a civil society and a social state of pro-European orientation.

The axiological and normative definition of freedom of a man will as the main structural component of the realization of law served as the basis for the thesis grounding, according to which, freedom of a man will is a part of objective reality, which reflects the general personality of a man to be free from anything and anyone. In particular, it is proved that free will in the legal reality forms a certain subtype of the legal existence of a person, taking into account the close connection between human rights and freedoms, which expresses the need of a person for external control, since outside of it freedom of the will can lead to arbitrariness. Freedom of a man will and norms form the logical minimum of deontological reality. The relationship between them is expressed in this way: if a person is not free (manifestation of determinism), it is not able to take responsibility for his actions, and if it is not responsible for his actions and deeds, then we cannot speak about deontological norms. Man, for the most part, obeys the laws of deontological influence, covering norms of ethical and empirical-ontological, causal character.

Key words: freedom of will, axiology, values, norm, law, civil society, democratic state, philosophy of law.

Підписано до друку 16.08.2018 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 107-18.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.